

Олена Уварова

ІСТОРІЯ ОДЕСЬКОЇ ЦЕРКВИ СВЯТОЇ ТРИЦІ (ГРЕЦЬКОЇ)
НА СТОРІНКАХ «ПРИБАВЛЕНИЙ» ДО «ХЕРСОНСКИХ
ЕПАРХИАЛЬНЫХ ВЕДОМОСТЕЙ»

Висвітлено історію одеської Свято-Троїцької (Грецької) церкви на матеріалах «Херсонских епархиальных ведомостей». Проаналізовано інформацію, яку містять публікації, зроблено спробу реконструювати деякі події з історії Грецької церкви.

Ключові слова: одеська церква Святої Трійці (Грецька), «Херсонские епархиальные ведомости», Патріарх Григорій V, греки Одеси.

Освещена история одесской Свято-Троицкой (Греческой) церкви на материалах «Херсонских епархиальных ведомостей». Проанализирована информация, которую содержат публикации, сделана попытка реконструировать некоторые события из истории Греческой церкви.

Ключевые слова: одесская церковь Святой Троицы (Греческая), «Херсонские епархиальные ведомости», Патриарх Григорий V, греки Одессы.

The history of the Odessa Saint Trinity (Greek) Church on the basis of materials of «Khersonskiiye Yeparkhialnyie Viedomosti» has been studied. The information, which the publications contain, has been analyzed. An attempt to reconstruct some events from the history of the Greek Church has been made.

Key words: Odessa Saint Trinity church (Greek), «Khersonskiiye Yeparkhialnyie Viedomosti», Patriarch Gregory V, Greeks in Odessa.

Зростання національної самосвідомості і відповідно інтересу до етнічного минулого є одним із чинників поступу сучасної історичної науки. Особлива етнічна строкатість Півдня України зумовила специфічний розвиток регіону. Від часу заснування 1794 р.

Одеса приваблювала багатьох емігрантів, зокрема греків. Активне вивчення історії грецької діаспори зумовило звернення до різних аспектів діяльності її представників на території України, між тим — і до релігійного життя переселенців. В Одесі воно значною мірою пов'язане з історією церкви Святої Трійці, яка спочатку в побуті, а згодом і офіційно стала іменуватися Грецькою. Церква є найстарішою храмовою спорудою в Одесі, представляючи не тільки релігійну, а й велику історичну цінність, слугує яскравим прикладом давніх зв'язків народів України та Греції.

Спорудження церкви почалося наприкінці XVIII — на початку XIX ст. Це був час, коли в умовах гніту Османської імперії йшла еміграція греків на територію України, яка входила тоді до складу Російської імперії. Згідно із затвердженням імператрицею Катериною II указом «Об устроении селения единоверных народов в городе Одессе и окрестностях оного» від 19 квітня (3 травня) 1795 р., для греків наказувалося за рахунок державної скарбниці (до 2000 руб. без повернення) побудувати церкву, в якій богослужіння відправлялися б їхньою рідною мовою [14]. Кошти на будівництво храму одержав полковник А. Кесоглу, який обіймав посаду т. зв. піклувальника грецького поселення. Архімандрит Діонісій Деллаграмат для цієї мети зібрав 2250 руб. [2, с. 8].

Історію церкви дозволяють відтворити документи, що зберігаються у Державному архіві Одеської області, спеціальні праці [2; 7], а також публікації періодичних видань, серед яких важливими є «Херсонские епархиальные ведомости». Часопис виходив в Одесі впродовж 1860—1919 рр. за програмою, затвердженою Синодом Російської православної церкви, і складався з двох частин. У першій частині (офіційній — власне «Ведомости») вміщувалися: імператорські маніфести; веління Синоду у вигляді указів на ім'я єпархіального керівництва і розпорядження останнього; витяги з єпархіальних звітів; оголошення про призначення на священнослужительські місця; відомості про зроблені на користь церкви пожертви та вільні посади в єпархії тощо. Друга частина (неофіційна — «Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям») мала духовно-літературний характер і містила: уривки із творів «батьків Церкви»; писання херсонських архіпастирів; історичні дослідження про християнські старожитності Новоросійського краю, описи місцевих святинь і

храмів, біографії представників білого духовенства і мирян Херсонської єпархії, розповіді з церковної історії; пояснення Святого Письма; статті про тогочасне життя в єпархії і державі; бібліографічні замітки; різноманітні відомості й оголошення. Незважаючи на те, що інформація про Грецьку церкву у «Ведомостях» та «Прибавлениях...» порівняно невелика за обсягом, події, які там описувалися, мають важливе значення для відтворення окремих моментів її історичного шляху.

Замітка, опублікована 1908 р. до сторіччя церкви, інформувала, що 1795 р. митрополит Кишинівський Гавриїл заклав перший камінь у фундамент Грецької церкви [13, с. 308]. Однак у червні 1803 р. віряни вирішили замість добудови розпочатого звести новий храм, і не на розі кварталу, а по середині, на що указом від 1 вересня 1803 р. отримали дозвіл [13, с. 308—309]. 29 червня 1804 р. архієпископ Катеринославський Афанасій заклав перший камінь у фундамент нової церкви з головним престолом в ім'я Пресвятої Трійці [13, с. 309]. Будівництво закінчилося у вересні 1807 р., влітку 1808 р. архієпископ Катеринославський і Таврійський Платон почав богослужіння у Грецькій церкві. 1839 р. був побудований і 31 березня 1840 р. освячений її правий південний престол у пам'ять Благовіщення Пресвятої Богородиці [13, с. 309]. У 1861 р. штат церкви виглядав таким чином: три священики (із жалуванням 160 руб. сріблом), один дякон (72 руб. сріблом), два дячки (48 руб. сріблом), два пономарі (36 руб. сріблом) [15, с. 113].

1875 р. був споруджений і освячений лівий північний престол в ім'я великомученика Димитрія Мироточця [10, с. 93—95; 13, с. 309—310]. Кошти на це виділив видатний діяч грецької громади і міста Григорій Григорович Маразлі та його дядько, Дмитро Федоріді.

18 вересня 1873 р. архієпископ Одеський і Херсонський Димитрій у відповідь на клопотання дозволив місцевому Грецькому благодійному товариству побудувати у межах церковної огорожі будівлю для Грецького жіночого училища. Закладення споруди учинила королева Греції Ольга, яка прибула до Одеси [13, с. 310]. Згодом будинок звели в більш зручному місці — в північно-східному куті церковної території на кошти відомого місцевого негоціанта Федора Родоканакі. 1890 р. його вдова, Катерина Матвіївна, виділила

гроші, на які були споруджені дві двоповерхові будівлі для прийому офіційних осіб та проведення свят, прикрашене південне крило, де поруч покоївся прах її чоловіка [2, с. 24—30; 13, с. 310]. У 1900 р. на пожертви парафіян, серед яких великі внески зробили К. М. Родоканакі і О. С. Сафонов — племінник Г. Г. Маразлі, встановлено електричне освітлення і перебудовано будівлю.

За час свого існування Грецька церква була причетна до багатьох видатних подій. У храмі греки-патріоти давали клятву, вступаючи до таємної організації «Філікі Етерія» для боротьби з османським ярмом. У період Грецької революції 1821—1829 рр. церква стала духовним центром для греків. Особливе значення для еллінів вона отримала після того, як від 1821 р. стала усипальницею жорстоко вбитого за наказом турків Патріарха Константинопольського Григорія V. Цій темі присвячено найбільшу кількість матеріалів, які стосуються історії Свято-Троїцької церкви в «Прибавленнях...». Більш інформативними є статті С. Серафімова та Г. Попруженка, де містяться біографічні дані та відомості про смерть Патріарха [4; 8; 9]. Григорій V, в миру — Георгій Ангелопулу, народився 1751 р. у м. Дімітсане (Пелопоннес, Греція)*. Під час перебування на патріаршому престолі він оновлював церкви, засновував училища, відкрив грецьку друкарню, наводив лад у монастирях. Порта, отримавши 2 квітня 1821 р. звістку про повстання на Пелопоннесі, визнала Патріарха причетним до цього. 10 квітня він був повішений, тіло скинули в море. 16 квітня тіло прибило до борту грецького судна під російським прапором**, яке через 24 дні прибуло до Одеси. Імператор Олександр I наказав поховати його з почестями. 17 червня 1821 р. тіло Патріарха було перенесено до Одеського Преображенського собору. 19 червня у присутності найвищого керівництва краю, воїнства й одновірців останки урочисто були перенесені до Грецької Свято-Троїцької церкви, де і були поховані в самій церкві.

1871 р., бажаючи урочисто відсвяткувати 50-ту річницю незалежності Греції, король Георгій I звернувся до російського імператора Олександра II з проханням про повернення останків Патріарха

* Щодо дати народження Патріарха існують розбіжності: вказано 1743 р. [7, с. 35] і 1745 р. [2, с. 52].

** Архівні документи повідомляють, що прапор був британським [5, арк. 13—14].

на батьківщину, на що отримав дозвіл [12, с. 181]. У квітні 1871 р. до Одеси прибув грецький пароплав «Візантійон» із комісією для прийняття останків. У ході спілкування з комісією архієпископ Одеський і Херсонський Димитрій відзначив: «Я виявляю бажання, щоб ці смертні останки... були би впродовж ще багатьох століть новою ланкою єднання між двома православними націями...» [1, с. 167]. Архієпископ Занте і член грецького Синоду Микола Котрамі підкреслив, що «цей акт... покладає на кожного грека обов'язок вічної вдячності благочестивій Росії за почесне і привітне прийняття, яке протягом півстоліття знайшов на цій гостинній землі вельмишановний глава грецької Церкви... Але священний обов'язок патріотизму і глибоке почуття любові, що ми віддаємо святій жертві, не можуть дозволити, щоб ці священні останки перебували і надалі віддалені від землі, за яку він, пастир незабутньої пам'яті, перетерпів стільки мук із зразковою самовідданістю і приніс себе в жертву...» [11, с. 175—176]. На пристані, перед відправленням пароплава «Візантійон» із промовою виступив настоятель Одеської грецької церкви архімандрит Євстафій Вулізма, який відзначив: «...ми засмучуємося і водночас радіємо, що він (Патріарх. — *О. У.*) відправляється у вільну Грецію, щоби бути покладеним на чолі загиблих за Віру і Батьківщину героїв...» [6, с. 184]. 10 квітня 1871 р. «Візантійон» з останками Патріарха залишив Одесу [1, с. 173]*. 14 квітня він уже перебував поблизу Аттики. Назустріч йому для прийняття праху вийшов броненосець «Король Георгій», який згодом прибув до Пірея, де його відвідала королівська родина [3, с. 258—259]. Через кілька днів останки залізницею були відправлені до Афін. 24 квітня Греція одночасно відзначала 50-річний ювілей свого відродження та перенесення в рідну землю праху Григорія V, який був похований у храмі св. Елефтеріуса [3, с. 260—265]**.

Зазначимо, що, крім Патріарха, останки якого покояться у самій церкві, із зовнішнього боку поховані її настоятелі та відомі жителі

* У квітні 1921 р. Григорій V був зарахований до лику святих мучеників. 25 березня 1997 р. турботами настоятеля Грецької церкви, архімандрита Геннадія Арнаутеліса відбулося освячення мармурового надгробка на місці, де колись покоїлося тіло Григорія V. У надгробок була вкладена часточка його святих мощів.

** Згодом перепохований у Кафедральному соборі Благовіщення Пресвятої Богородиці.

Одеси. Так, у північному боці лівого вівтаря похована Єлизавета Іпсіланті (1866 р.) — дружина молдавського господаря Костянтина Іпсіланті і мати Олександра Іпсіланті, який 1820 р. очолив «Філікі Етерію». Настоятелями храму були уродженці Іонічних островів і материкової Греції — великі вчені-богослови, зокрема випускники Афінівського університету. Всі вони займалися просвітницькою діяльністю в Одесі, викладали в різних навчальних закладах.

1908 р. церква відзначала 100-річчя свого існування. З нагоди урочистостей архієпископом Димитрієм у співслужінні ректора семінарії здійснено літургію та молебень. При цьому були присутні одеський генерал-губернатор і градоначальник І. М. Толмачов, помічник градоначальника Набоков, грецький генеральний консул Камбоселлі, міський голова М. І. Моїсєєв та ін. [13, с. 311]. Молитви і піснеспіви читалися давньогрецькою і церковнослов'янською мовами. Ювілейне торжество закінчилося трапезою, запропонованою почесним гостям одеситами-греками в будівлі Грецького жіночого училища.

Після Жовтневої революції 1917 р. Грецька церква була закрита, всі будівлі, які належали або перебували у її віданні, реквізовані державою, розграбовано і знищено внутрішнє оздоблення, знесено дзвіницю. Після відкриття церкви 1941 р. в ній розпочалися реставраційні роботи. 1955 р. в Одесі було відкрито Олександрійське подвір'я, і церква перейшла у відання Грецького патріархату. 1990 р. в церкві почалася реконструкція, 1993 р. відновлено дзвіницю; відкрито меморіальну дошку, присвячену священномученику Патріарху Григорію V. У 1999 р. Олександрійське подвір'я перенесено до Москви і Свято-Троїцька церква отримала статус парафіяльного храму Одеської митрополії Української православної церкви. Від 2006 р. храм іменується Свято-Троїцький собор. Нині церкву відвідують багато парафіян, групи туристів, серед них і греки. Усталені відносини між грецькою церквою та її паствою, з одного боку, і православним населенням краю, з іншого боку, є прикладом тісного споріднення і дружби.

Аналіз інформації, що міститься в «Херсонских епархиальных ведомостях», дозволяє реконструювати окремі події в історії церкви і зробити висновок про цінність видання як джерела, що містить не лише літературні твори, а й промови окремих представників духовенства, повідомлення про життя єпархії та Грецької церкви.

1. Возвращение смертных останков Константинопольского патриарха Григория V из России в Грецию // Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям (далі — ПХЕВ). — Одесса, 1871. — № 9. — С. 164—173.
2. Греческая церковь Святой Троицы в Одессе, 1808—1908 / сост. Л. Россолимо. — Одесса, 1995. — 76 с. — (Репринтное издание).
3. Известия из Греции о перенесении из Одессы в Афины священных останков блаженнейшего патриарха Константинопольского Григория V-го // ПХЕВ. — 1871. — № 13. — С. 258—265.
4. *Попруженко Г.* Слово в день памяти блаженного Патриарха Константинопольского Григория V, сказанное при гробе его в 1857 г. 19 июня / Г. Попруженко // ПХЕВ. — 1871. — № 13. — С. 251—257.
5. Рапорт инспектора Одесской портовой карантинной конторы одесскому градоначальнику Н. Я. Трегубову от 3 мая 1821 г. // Державний архів Одеської області. — Ф. 1, оп. 221, спр. 3, ч. 2. — 159 арк.
6. Речь настоятеля Одесской греческой Свято-Троицкой о. архимандрита Евстафия Вулизмы по перенесении останков патриарха Григория V на Практическую гавань пред поставлением оных на пароходе «Византион» // ПХЕВ. — 1871. — № 9. — С. 183—184.
7. Свято-Троицкая (Греческая) церковь в Одессе (1808—2001). — Одесса, 2002. — 280 с.
8. *Серафимов С.* Блаженный Григорий V, Патриарх Константинопольский / С. Серафимов // ПХЕВ. — 1860. — № 2. — С. 67—81.
9. *Серафимов С.* Блаженный Григорий V, Патриарх Константинопольский / С. Серафимов // ПХЕВ. — 1860. — № 3. — С. 109—126.
10. Слово Высокопреосвященнейшего Леонтия, Архиепископа Херсонского и Одесского, по случаю освящения придела в Одесской Греческой Троицкой церкви во имя св. великомученика Димитрия Солунского, 3 февраля 1875 г. // ПХЕВ. — 1875. — № 4.
11. Слово, произнесенное 9 апреля преосвященным архиепископом Занте и членом греческого Синода Николаем Котрами в Одесской Греческой Троицкой церкви по случаю перенесения из оной в Кафедральный собор останков патриарха Григория V // ПХЕВ. — 1871. — № 9. — С. 174—177.
12. Слово, произнесенное первым секретарем греческого Синода архимандритом Аверкием Ламбири в Одесском Кафедральном соборе перед выносом останков Константинопольского патриарха Григория V из собора на пароход «Византион», прибывший из Греции за сими останками // ПХЕВ. — 1871. — № 9. — С. 178—182.
13. Столетие Одесской Греческой церкви // ПХЕВ. — 1908. — № 12—13.

14. Указ Екатерины II, данный Екатеринославскому, Вознесенскому и Таврическому губернатору графу Зубову «Об устройении селения единоверных народов в городе Одессе и окрестностях оного», 19 апреля 1795 г. // Полное собрание законов Российской империи I. — 1830. — Т. 23, № 17 320. — С. 686—688.
15. Штат причтам, состоящих при городских церквах Херсонской епархии // Херсонские епархиальные ведомости. — 1861. — № 10.

Надія Герасимчук

**НАЦІОНАЛЬНА ПРОБЛЕМАТИКА ФЕЙЛЕТОНІВ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ ст.
(За матеріалами київських газет)**

Розглянуто національну проблематику як одну з провідних у фейлетонах київської преси на прикладі газет «Заря», «Громадська Думка» / «Рада».

Ключові слова: газета, фейлетон, національний, український, іронія, сатира.

Рассмотрено национальную проблематику как одну из главных в фельетонах киевской прессы на примере газет «Заря», «Громадська Думка» / «Рада».

Ключевые слова: газета, фельетон, национальный, украинский, ирония, сатира.

The national problems as one of the key topics in feuilletons of the Kyiv press on the example of the newspapers «Zaria», «Hromadska Dumka» / «Rada» have been studied.

Key words: newspaper, feuilleton, national, Ukrainian, irony, satire.

Фейлетон завжди привертав увагу літературознавців, публіцистів як особливий, відокремлений художньо-публіцистичний жанр. Із одного боку, образність фейлетону наближає його до художньої творчості, з іншого — його актуальність, утилітарність, особливий стиль, власні закони побудови та способи оформлення дали підставу називати його жанром сатиричної публіцистики.

На сторінках газетної періодики Східної України фейлетон з'явився у середині ХІХ ст., однак його історія і розвиток протягом кінця ХІХ — початку ХХ ст. пов'язані з російськомовною пресою.